

دانشگاه یزد
دانشکده علوم انسانی
گروه جغرافیا

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

ارزیابی توزیع فضایی خدمات شهری با رویکرد عدالت اجتماعی
مورد پژوهی: منطقه ۳ بندرعباس

استاد راهنما:

دکتر محمد حسین سرایی

استاد مشاور:

دکتر رضا مستوفی الممالکی

پژوهش و نگارش:

طیبه خبوک

آبان ماه ۱۳۹۳

چکیده:

شهرها پدیده‌های اجتماعی و فیزیکی پیچیده‌ای هستند که زیر فشار دائمی توسعه قرار دارند و تغییرات کمی و کیفی زیادی در آن‌ها به وقوع می‌پیوندد. از مهم‌ترین پیامدهای رشد شتابان شهرنشینی و توسعه کالبدی شهرهای کشور در دهه‌های اخیر از هم‌پاشیدگی نظام توزیع مراکز خدماتی شهر بوده است. هدف از پژوهش حاضر بررسی توزیع خدمات عمومی شهری در منطقه ۳ شهر بندرعباس است و اینکه آیا این توزیع عادلانه می‌باشد یا خیر. به منظور انجام این پژوهش از یک سری شاخص‌های عدالت اجتماعی و خدمات شهری از قبیل: شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، نهادی-کالبدی، خدمات عمومی شهری و شاخص‌های توزیع خدمات شهری بهره گرفته شده است. روش پژوهش این پایان‌نامه نیز توصیفی-تحلیلی و نوع پژوهش کاربردی است، به منظور جمع-آوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های تاپسیس، موریس، امتیاز استاندارد شده و رگرسیون چندمتغیره استفاده شده است و در این راه از ابزار Spss نیز کمک گرفته شده است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که شاخص جمعیت با ۹۹ درصد همبستگی در سطح معناداری ۹۹ درصد و ضریب تاثیر ۹۹ درصد بیشترین تاثیر را بر روی توزیع خدمات شهری در منطقه سه داشته است. همچنین بیان می‌کند منطقه سه از نظر شاخص‌های خدمات شهری با وزن ۰.۱۹، شاخص‌های اجتماعی با وزن ۰.۴۹، شاخص‌های اقتصادی با وزن ۰.۳۲، و شاخص‌های نهادی-کالبدی با وزن ۰.۳۶ در رتبه دوم نسبت به میانگین شهری خود قرار دارد. پس منطقه ۳ از نظر شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و نهادی-کالبدی در وضعیت پایین‌تری نسبت به میانگین شهر قرار دارد، در حالی که از نظر خدمات شهری نیز در رتبه دوم و پایین‌تر از میانگین شهر قرار گرفته است و به هیچ یک از معیارهای نیاز، استحقاق و منفعت عمومی در توزیع خدمات توجهی نشده است. در نتیجه می‌توان گفت عدالت اجتماعی در توزیع خدمات شهری در منطقه ۳ بندرعباس رعایت نشده است. همچنین ناحیه ۳ با کسب رتبه اول به عنوان برخوردارترین ناحیه منطقه ۳ و ناحیه ۲ به عنوان ناحیه نسبتاً برخوردار و ناحیه ۳ به عنوان ناحیه برخوردار ضعیف شناخته شد. پیشنهادات ارائه شده مبتنی بر توجه بیشتر به شاخص‌های عدالت اجتماعی در برنامه‌ریزی و توزیع خدمات شهری در منطقه ۳ شهر بندرعباس می‌باشد.

واژگان کلیدی: توزیع فضایی، خدمات شهری، عدالت اجتماعی، شهر بندر

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات پژوهش.....	۳
۱-۱- بیان مسئله.....	۴
۲-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش.....	۶
۳-۱- اهداف پژوهش.....	۶
۴-۱- کاربرد پژوهش.....	۶
۵-۱- پیشینه پژوهش.....	۷
۱-۵-۱- پیشینه خارجی.....	۷
۲-۵-۱- پیشینه داخلی.....	۱۰
۳-۵-۱- نتایج حاصل از پژوهش‌های پیشین.....	۱۲
۶-۱- سوالات پژوهش.....	۱۲
۷-۱- روش پژوهش.....	۱۳
۸-۱- موانع و محدودیت‌های پژوهش.....	۱۳
فصل دوم: دانشواژه‌ها و مبانی نظری.....	۱۵
۱-۲- مفهوم فضا.....	۱۶
۱-۱-۲- فضای جغرافیایی.....	۱۶
۲-۱-۲- پراکندگی فضایی.....	۱۷
۲-۲- خدمات.....	۱۷
۱-۲-۲- خدمات عمومی.....	۱۸
۲-۲-۲- خدمات شهری.....	۱۸
۳-۲- عدالت.....	۲۰
۱-۳-۲- مفهوم عدالت.....	۲۰
۳-۳-۲- ویژگی‌های عدالت.....	۲۲
۴-۳-۲- سیر تاریخی عدالت.....	۲۳

- ۲۶.....۲-۳-۵- معیار عدالت در اسلام.....
- ۲۸.....۲-۳-۶- جایگاه عدالت در برنامه‌ریزی شهری.....
- ۲۹.....۲-۴-۴- عدالت اجتماعی.....
- ۲۹.....۲-۴-۱- مفهوم عدالت اجتماعی.....
- ۳۰.....۲-۴-۲- مفهوم عدالت اجتماعی در جغرافیا.....
- ۳۱.....۲-۴-۳- نظریه‌های عدالت اجتماعی.....
- ۳۴.....۲-۴-۴- تقسیم بندی تئوری های عدالت اجتماعی بر اساس دیدگاه های مختلف فکری.....
- ۳۵.....۲-۴-۵- جان راولز و عدالت اجتماعی.....
- ۳۶.....۲-۴-۶- هاروی و عدالت اجتماعی.....
- ۳۸.....۲-۴-۷- عدالت اجتماعی و شهر.....
- ۴۱.....۲-۴-۸- عدالت اجتماعی و خدمات شهری.....
- ۴۱.....۲-۴-۹- عدالت اجتماعی و توسعه پایدار.....
- ۴۵..... فصل سوم: معرفی محدوده مورد مطالعه و روش شناسی پژوهش.....
- ۴۶.....۳-۱- معرفی محدوده مورد مطالعه.....
- ۴۶.....۳-۱-۱- موقعیت جغرافیایی و نسبی.....
- ۴۷.....۳-۱-۲- مشخصات طبیعی شهر.....
- ۵۲.....۳-۱-۳- ویژگیهای اجتماعی و اقتصادی بندرعباس.....
- ۵۳.....۳-۱-۴- پیدایش و پویش شهر بندرعباس.....
- ۵۵.....۳-۱-۵- وضعیت کالبدی - خدماتی شهر.....
- ۵۷.....۱-۶- منطقه سه شهر بندرعباس.....
- ۵۹.....۳-۲- روش شناسی پژوهش.....
- ۵۹.....۳-۲-۱- روش پژوهش.....
- ۶۰.....۳-۲-۲- تعریف عملیاتی مفاهیم سوالات پژوهشی.....

۶۰	.....۳-۲-۳ متغیرهای پژوهش
۶۲	.....۴-۲-۳ روش گردآوری اطلاعات
۶۳	.....۵-۲-۳ روش تجزیه و تحلیل داده‌ها
۶۹	..... فصل چهارم: یافته‌های پژوهش
۷۰	.....۱-۴ یافته‌های پژوهش
۷۰	.....۱-۱-۴ بررسی شاخص‌های منتخب اجتماعی، اقتصادی، نهادی و کالبدی در منطقه ۳ بندرعباس
۷۲	.....۲-۱-۴ بررسی شاخص‌های منتخب خدمات شهری در منطقه ۳ بندرعباس
۷۴	.....۲-۴ بررسی عوامل تاثیرگذار در نحوه توزیع خدمات شهری در منطقه ۳ بندرعباس
۷۴	.....۱-۲-۴ جمعیت
۷۵	.....۲-۲-۴ درآمد
۷۵	.....۳-۲-۴ قیمت زمین
۷۷	.....۳-۴ توزیع خدمات شهری در شهر و منطقه ۳ شهر بندرعباس
۷۷	.....۱-۳-۴ توزیع خدمات شهری در بندرعباس
۷۸	.....۲-۳-۴ توزیع خدمات شهری در منطقه ۳ بندرعباس
۹۹	..... فصل پنجم: پاسخ سوالات، نتیجه‌گیری و پیشنهادات
۱۰۰	.....۱-۵ پاسخ سوالات پژوهشی
۱۰۱	.....۲-۵ جمع بندی
۱۰۲	.....۳-۵ نتیجه‌گیری
۱۰۳	.....۴-۵ پیشنهادات

فهرست جداول

عنوان.....	صفحه.....
جدول (۱-۲) تقسیم‌بندی تئوری‌های عدالت اجتماعی بر اساس دیدگاه‌های مختلف فکری.....	۴۷.....
جدول (۱-۳) جمعیت و تغییرات نرخ رشد جمعیت در شهر بندرعباس (۹۰-۱۳۳۵).....	۷۰.....
جدول (۲-۳) مشخصات مناطق شهر بندرعباس.....	۷۶.....
جدول (۳-۳) متغیرهای مستقل مورد استفاده در پژوهش.....	۸۰.....
جدول (۴-۳) متغیرهای وابسته مورد استفاده در پژوهش.....	۸۱.....
جدول (۱-۴) شاخص‌های منتخب اجتماعی منطقه ۳ شهر بندرعباس در سال ۹۰.....	۹۱.....
جدول (۲-۴) شاخص‌های منتخب اقتصادی منطقه ۳ شهر بندرعباس در سال ۹۰.....	۹۲.....
جدول (۳-۴) شاخص‌های منتخب نهادی- کالبدی منطقه ۳ شهر بندرعباس در سال ۹۰.....	۹۳.....
جدول (۴-۴) شاخص‌های منتخب خدمات شهری مناطق شهر بندرعباس در سال ۹۰.....	۹۴.....
جدول (۵-۴) خدمات نواحی سه گانه منطقه ۳ شهر بندرعباس در سال ۹۰.....	۹۴.....
جدول (۶-۴) شاخص‌های توزیع خدمات در نواحی سه گانه منطقه ۳.....	۹۷.....
جدول (۷-۴) مقادیر آنتروپی، انحراف و اوزان شاخص‌های خدمات شهری در سطح نواحی منطقه ۳.....	۱۰۳.....
جدول (۸-۴) ماتریس بی مقیاس شده وزین شاخص‌های خدمات شهری در سطح نواحی منطقه ۳.....	۱۰۳.....
جدول (۹-۴) ماکزیمم و مینیمم وزن شاخص‌های خدمات شهری در نواحی منطقه ۳.....	۱۰۴.....
جدول (۱۰-۴) فواصل مثبت و منفی و فاصله نسبی شاخص‌های خدمات شهری و رتبه نواحی منطقه ۳.....	۱۰۵.....
جدول (۱۱-۴) میزان تاثیر شاخص‌های توزیع بر روی توزیع خدمات شهری در منطقه ۳.....	۱۰۵.....
جدول (۱۲-۴) مقادیر به مقیاس شده شاخص‌های اجتماعی.....	۱۰۷.....
جدول (۱۳-۴) مقادیر آنتروپی، انحراف و اوزان شاخص‌های اجتماعی.....	۱۰۸.....
جدول (۱۴-۴) ماتریس بی مقیاس شده وزین شاخص‌های اجتماعی.....	۱۰۸.....
جدول (۱۵-۴) ماکزیمم و مینیمم وزن شاخص‌های اجتماعی.....	۱۰۹.....
جدول (۱۶-۴) فواصل مثبت و منفی و فاصله نسبی شاخص‌های اجتماعی و رتبه مناطق.....	۱۱۰.....
جدول (۱۷-۴) مقادیر به مقیاس شده شاخص‌های اقتصادی.....	۱۱۰.....

- جدول (۴-۱۸) مقادیر آنتروپی، انحراف و اوزان شاخص‌های اقتصادی..... ۱۱۱
- جدول (۴-۱۹) ماتریس بی‌مقیاس شده وزین شاخص‌های اقتصادی..... ۱۱۲
- جدول (۴-۲۰) ماکزیمم و مینیمم وزن شاخص‌های اقتصادی..... ۱۱۲
- جدول (۴-۲۱) فواصل مثبت و منفی و فاصله نسبی شاخص‌های اقتصادی و رتبه مناطق..... ۱۱۳
- جدول (۴-۲۲) ماتریس به‌مقیاس شده شاخص‌های نهادی - کالبدی..... ۱۱۳
- جدول (۴-۲۳) مقادیر آنتروپی، انحراف و اوزان شاخص‌های نهادی - کالبدی..... ۱۱۴
- جدول (۴-۲۴) ماتریس بی‌مقیاس شده وزین شاخص‌های نهادی - کالبدی..... ۱۱۵
- جدول (۴-۲۵) ماکزیمم و مینیمم وزن شاخص‌های نهادی - کالبدی..... ۱۱۵
- جدول (۴-۲۶) فواصل مثبت و منفی و فاصله نسبی شاخص‌های نهادی - کالبدی و رتبه مناطق..... ۱۱۶
- جدول (۴-۲۷) ماتریس به‌مقیاس شده شاخص‌های خدمات شهری..... ۱۱۷
- جدول (۴-۲۸) مقادیر آنتروپی، انحراف و اوزان شاخص‌های خدمات شهری..... ۱۱۸
- جدول (۴-۲۹) ماتریس بی‌مقیاس شده وزین شاخص‌های خدمات شهری..... ۱۱۸
- جدول (۴-۳۰) ماکزیمم و مینیمم وزن شاخص‌های خدمات شهری..... ۱۱۹
- جدول (۴-۳۱) فواصل مثبت و منفی و فاصله نسبی شاخص‌های خدمات شهری و رتبه مناطق..... ۱۱۹
- جدول (۴-۳۲) وزن و رتبه شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، نهادی - کالبدی و خدمات شهری..... ۱۲۰
- جدول (۴-۳۳) رتبه بندی نهایی درجات توسعه در نواحی سه‌گانه منطقه ۳ شهر بندرعباس با روش مورس، تاپسیس و امتیاز استاندارد شده..... ۱۲۱

فهرست تصاویر

عنوان.....	صفحه.....
تصویر (۱-۳) نقشه تقسیمات سیاسی.....	۶۵.....
تصویر (۲-۳) نقشه مناطق شهری بندرعباس.....	۷۶.....
تصویر (۳-۳) نقشه نواحی منطقه ۳ شهر بندرعباس.....	۷۸.....
تصویر (۱-۴) نقشه میزان برخورداری نواحی منطقه ۳ از خدمات شهری.....	۱۲۲.....
تصویر (۱-۳) نمودار آمبروترمیک شهر بندرعباس.....	۶۷.....
تصویر (۲-۳) نمودار های توگراف شهر بندرعباس.....	۶۸.....

مقدمه:

عدالت اجتماعی^۱ از جذاب‌ترین شعارهای مکاتب بشری در طول تاریخ بوده است. و در دهه‌های اخیر (دهه ۷۰ و ۸۰) یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که دانشمندان علوم اجتماعی به آن توجه دارند. این امر ناشی از رویکرد واقع‌بینانه تمامی رشته‌های علوم انسانی به فرایندهای نابرابری در جهان می‌باشد (مرصوصی، ۱۳۸۳: ۳۶).

در عصر حاضر، اصلی‌ترین عامل بحران‌های جوامع بشری ریشه در نابرابری‌های اجتماعی و فقدان عدالت دارد. زیرا نابرابری ثروت و درآمد یک مسئله است و نابرابری حقوق اجتماعی مسئله‌ای دیگر، بحث این است که در یک جامعه قشر بالا و ثروتمند وجود نداشته باشد.

امروزه بحث از عدالت اجتماعی در کانون مطالعات شهری در تمام رشته‌های مرتبط قرار دارد. تحقق عدالت اجتماعی در شهرها در نهایت به رضایت شهروندان از شیوه زندگی خود منجر شده و به ثبات سیاسی و اقتدار ملی کمک شایانی خواهد نمود. از نقطه نظر جغرافیایی عدالت اجتماعی شهر مترادف با توزیع فضایی عادلانه امکانات و منابع بین مناطق شهری و دستیابی برابر شهروندان به آن‌ها است. امروزه دانشمندان جغرافیا با طرح عدالت فضایی یا توزیعی، راهبردهای جدیدی را در مسیر توزیع منافع همگانی براساس معیارهای نیاز، استحقاق و منفعت عمومی ارائه می‌دهند. پژوهش پیش رو عدالت اجتماعی را بر پایه سه معیار نیاز، استحقاق و منفعت عمومی مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد.

در فصل اول این پایان‌نامه به کلیات پژوهش پرداخته شده است. بعد از ذکر مقدمه‌ای کوتاه ابتدا به بیان مسئله و اهمیت و ضرورت، سپس به بیان اهداف، سوالات پژوهشی، پیشینه پژوهش و کاربرد و روش پژوهش و در آخر به بیان موانع و محدودیت‌هایی که پیش روی این پژوهش قرار داشته پرداخته شده است.

فصل دوم این پژوهش مربوط به دانش‌واژه و مبانی نظری می‌باشد و مطالب آن به چهار بخش تقسیم گردیده است. در بخش اول به بیان مطالبی در مورد فضا و پراکندگی فضایی، و در

---

1 - Social Justice

بخش دوم به بررسی خدمات شهری پرداخته شده است. بخش سوم مربوط به بررسی واژه عدالت و ویژگی‌های آن، معیار عدالت در اسلام، جایگاه عدالت در برنامه‌ریزی شهری است. در بخش چهارم درباره مفهوم عدالت اجتماعی، نظریه‌های عدالت اجتماعی، پارادایم‌ها و تئوری‌های عدالت اجتماعی، نظریات نظریه‌پردازان بزرگی چون جان راولز و دیوید هاروی در مورد عدالت، عدالت اجتماعی و توسعه پایدار و عدالت اجتماعی و شهر و غیره توضیح داده شده است.

در فصل سوم این پژوهش به بیان محدوده مورد مطالعه و روش شناسی پژوهش پرداخته شده است. در بخش معرفی محدوده مورد مطالعه، موقعیت جغرافیایی، پیشینه، مشخصات طبیعی، تحولات اقتصادی- اجتماعی، وضعیت کالبدی- خدماتی شهر و منطقه^۳ بیان شده است. در بخش روش شناسی پژوهش، روش پژوهش و گردآوری اطلاعات، متغیرها، تعاریف عملیاتی، روش‌های تجزیه و تحلیل داده و غیره توضیح داده شده است.

فصل چهارم در مورد یافته‌های پژوهش است. در این فصل به بررسی شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، نهادی - کالبدی، شاخص‌های خدمات شهری و شاخص‌های توزیع خدمات شهری در سطح شهر و منطقه^۳ پرداخته شده است.

در فصل پنجم نیز ضمن پاسخ به سوالات پژوهشی، بعد از یک جمع‌بندی به نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات جهت تحقق عدالت اجتماعی در منطقه^۳ شهر بندرعباس پرداخته شده است.

فصل اول:
کلیات پژوهش

۱-۱- بیان مسئله

شهرها پدیده‌های اجتماعی و فیزیکی پیچیده‌ای هستند که زیر فشار توسعه دائمی قرار دارند و تغییرات کمی و کیفی زیادی در آن‌ها به وقوع می‌پیوندد (Zavadaskas, 2007: 49). از مهم‌ترین پیامدهای رشد شتابان شهرنشینی و توسعه کالبدی شهرهای کشور در دهه‌های اخیر از هم پاشیدگی نظام توزیع مراکز خدماتی شهر بوده که زمینه‌ساز نابرابری اجتماعی شهروندان در برخورداری از این خدمات شده است (حاتمی نژاد، ۱۳۸۷: ۷۱).

قطبی شدن ساختار فضایی شهر بر اثر سیاست‌های مدیریتی و امتیاز دادن به یک محیط در جذب یا دفع امکانات و خدمات باعث افزایش کیفیت نامطلوب فضایی شده است (Tsou, 2005: 24-28). از این رو امروزه بحث از عدالت اجتماعی در کانون مطالعات شهری در تمام رشته‌های مرتبط قرار دارد. تحقق عدالت اجتماعی در شهرها در نهایت به رضایت شهروندان از شیوه زندگی خود منجر شده و به ثبات سیاسی و اقتدار ملی کمک شایانی خواهد نمود. از نقطه نظر جغرافیایی عدالت اجتماعی شهر مترادف با توزیع فضایی عادلانه امکانات و منابع بین مناطق شهری و دستیابی برابر شهروندان به آن‌ها است. زیرا عدم توزیع عادلانه آن‌ها به بحران‌های اجتماعی و مشکلات پیچیده فضایی خواهد انجامید (شریفی، ۱۳۸۵: ۶). به همین سبب در دو دهه گذشته مطالعات مربوط به عدالت اجتماعی و تاسیسات خدمات شهری بسط و توسعه زیادی یافته است (Tsou, 2005: 424).

امروزه در ارتباط با حل معضلات و مشکلات شهری ناشی از این ارتباط، توزیع خدمات عمومی، عدالت اجتماعی و هم‌چنین رفاه شهروندان مورد تاکید قرار می‌گیرد (قره نژاد، ۱۳۷۶: ۹۲). زیرا تعادل فضایی در توزیع مراکز خدماتی در شهر و دستیابی به آن مقدمات توسعه پایدار شهری را فراهم می‌آورد و نابسامانی در توزیع منطقه‌ای و محلی باعث دوری مناطق و محلات از عدالت اجتماعی می‌گردد (نسترن، ۱۳۸۰: ۴۵).

از آنجا که مشکلات کلان‌شهرها و شهرهای بزرگ به ویژه در جهان سوم، انعکاس فقر، بدبختی، بی‌عدالتی و بیکاری در روستاها می‌باشد، لازم است تا مشکلات و مسائل ساختاری این

شهرها با نظریه عدالت اجتماعی تحلیل شود تا در حل مشکلات در سطح ملی مؤثر افتد. یکی از روش‌های بهینه ارزیابی خدمات در عدالت اجتماعی، تقسیم یک شهر به عنوان یک سیستم به مناطق مختلف و ارائه خدمات شهری متناسب با ویژگی جمعیتی است.

شهر بندرعباس مرکز استان هرمزگان با وسعتی حدود ۵۷۰۲ هکتار در شمال تنگه هرمز واقع شده است. این شهر با ۴۳۵۷۵۱ هزار نفر جمعیت، در سال ۱۳۹۰ به عنوان پرجمعیت‌ترین نقطه شهری استان هرمزگان در نظر گرفته شده است (دریابار و لطفی، ۱۳۹۰: ۶).

منطقه ۳ شهر در غرب شهر واقع شده و جزء هسته اولیه تشکیل شهر می‌باشد. جمعیت این منطقه در سال ۱۳۹۰ حدود ۱۱۸۴۸۴ نفر و مساحت آن ۱۱۷۸ هکتار است. این جمعیت متراکم نیاز به خدمات شهری دارد. از آنجایی خدمات عمومی شهری ساختار دهنده‌ی شکل و ماهیت کالبدی، اجتماعی و فضایی شهر است؛ لذا بی‌عدالتی در نحوه‌ی توزیع آن در منطقه ۳، تأثیر جبران‌ناپذیری بر ساختار، ماهیت و جدایی‌گزینی طبقاتی محلات این منطقه گذاشته و مدیریت شهری را با چالش‌های جدی روبرو کرده است.

شهر بندرعباس نیز با توجه به جمعیت‌پذیری خود در دهه‌های اخیر با این مشکل (بی‌عدالتی در توزیع خدمات شهری) روبرو بوده است. به طوری که این روند افزایش جمعیت به خصوص جمعیت شهری، جریان خدمات رسانی را نامتعادل کرده و مسئله عدالت اجتماعی، فضایی و پایداری شهری را مطرح ساخته است. این پژوهش در راستای روشن کردن وضعیت خدمات شهری در منطقه ۳ شهر بندرعباس انجام شده است. در این پژوهش خدمات شهری مورد نظر را در ۵ گروه طبقه‌بندی شده است که شامل خدمات مذهبی و فرهنگی، آموزشی، بهداشتی-درمانی، ورزشی و فضای سبز و خدمات پستی و ارتباطی می‌باشد. سپس توزیع این خدمات را بر اساس شاخص‌های عدالت اجتماعی سنجیده شده است.

۱-۲- اهمیت و ضرورت پژوهش

از آنجایی که سازمان فضایی شهر متأثر از کارکردهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه است، اگر ساختارهای اجتماعی- اقتصادی و غیره فاقد ایدئولوژی متکی بر عدالت اجتماعی باشد، مظاهر آن در فضا و سیمای شهر، بروز و ظهور خواهد داشت. به طوری که نابرابری- های فضایی بر نابرابریهای اقتصادی- اجتماعی جامعه منطبق خواهد شد، تعادل سیستمهای شهری بهم خواهد خورد در نتیجه تنشهای سیاسی و آسیبهای اجتماعی و بی‌نظمی بوجود خواهد آمد. بنابراین در برنامه‌ریزی شهری شناخت نابرابریها و تاثیرات آن بر فرایندهای اجتماعی- اقتصادی به منظور برقراری عدالت اجتماعی ضرورت می‌یابد.

۱-۳- اهداف پژوهش

- ۱- بررسی چگونگی توزیع خدمات عمومی شهری در منطقه ۳ شهر بندرعباس، و این که آیا این توزیع عادلانه است یا نه.
- ۲- ارائه راهکارها و راهبردهای متناسب در جهت برقراری عدالت اجتماعی در توزیع خدمات عمومی شهری.
- ۳- تاکید بر پیوند میان جغرافیا و مفاهیم اخلاقی.
- ۴- ترغیب به تنظیم استراتژی ملی براساس مبانی نظری عدالت اجتماعی در اسلام برای رسیدن به توسعه پایدار.

۱-۴- کاربرد پژوهش

- ۱- رهنمودهای لازم را برای برنامه‌ریزان شهری و مسئولان در جهت اتخاذ تصمیمات بهینه در جهت توزیع عادلانه‌تر خدمات شهری.
- ۲- برنامه‌ریزی شهری در جهت رفع موانع اجرای عدالت اجتماعی.
- ۳- ارزش‌گذاری به انسان و نیازهای وی در برنامه‌ریزی شهری.

۴- نتایج این پژوهش می‌تواند مورد استفاده مراکز دانشگاهی- علمی، سازمان مسکن و شهرسازی، شهرداری و شورای شهر، مهندسين مشاور، دانشجویان و سایر محققين قرار گیرد.

۱-۵- پیشینه پژوهش

۱-۵-۱- پیشینه خارجی

مفهوم عدالت اجتماعی همواره در فلسفه اجتماعی از اخلاق ارسطو به این طرف مطرح بوده است. در دو قرن اخیر، این موضوع از سوی هیوم و روسو مطرح و اصول عدالت اجتماعی از سوی بنتهام^۱ و میل^۲ فرمول‌بندی شد (هاروی، ۱۳۷۶: ۹۸). و آثاری از راولز^۳، شرر و رانسین نیز درباره این موضوع به جای مانده است، ولی تا سال ۱۹۶۰ عدالت اجتماعی وارد مباحث جغرافیایی نشده بود تا این‌که از اواخر دهه ۱۹۶۰، مفهوم و کارکرد عدالت اجتماعی وارد ادبیات جغرافیایی می‌شود و جغرافیای لیبرال و رادیکال را بیش از سایر مکتب‌ها تحت تاثیر قرار می‌دهد. این نوع جغرافیای مردمی که در جهت رسیدن به عدالت اجتماعی تلاش می‌کند، به پیشنهادهای پتروکروپتکین در زمینه پیکار علیه فقر، ناسیونالیسم اروپایی و نژادپرستی به بیش از یک قرن قبل باز می‌گردد (شکوئی، ۱۳۸۴: ۱۸۹).

برای اولین بار عنوان توسعه جغرافیایی در برابر توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به وسیله "هارولد وود"^۴ استاد جغرافیا در دانشگاه مک‌مستر^۵ کانادا مطرح شده است. "هارولد وود" در تعیین معیارهای جغرافیایی توسعه به چند عامل از جمله عدالت اجتماعی، تکنولوژی مهارشده، کنترل آلودگی‌های محیط‌زیست، سلامتی و رفاه اجتماعی جامعه، کیفیت زندگی، تهیه سرمایه لازم جهت مناطق کم‌توسعه آن‌گونه که در جغرافیای کاربردی مورد بحث است تکیه می‌کند.

دیوید اسمیت^۶، نخستین جغرافیادانی بود که درباره کیفیت زندگی، رفاه و عدالت اجتماعی در جغرافیا صحبت کرد. اثر وی در این زمینه کتاب جغرافیا و عدالت اجتماعی می‌باشد. این

1-Bentham

2-Mill

3-John Rawls

4-Harold A. Wood

5-Macmaster

6-David Smith

جغرافیدان برای بررسی کیفیت زندگی، رفاه و عدالت اجتماعی از شاخص‌های اجتماعی ذهنی و مقایسه عینی استفاده کرد که برای سنجش مورد اول از پرسشنامه و برای مورد دوم از مشاهده و آمار استفاده نمود (اسمیت، ۱۳۸۱: ۱۷۳-۱۶۰). در دهه ۷۰ دیوید هاروی نیز با انتشار چهار مقاله به عدالت اجتماعی در جغرافیا پرداخت. مهم‌ترین اثر وی در این ارتباط کتاب عدالت اجتماعی و شهر است که در سال ۱۹۷۳ منتشر شد و در سال ۱۳۷۶ به زبان فارسی ترجمه گردید. هاروی در تحلیل اصول عدالت اجتماعی سه معیار "نیاز"، "استحقاق" و "منفعت عمومی" را مطرح می‌کند و معتقد است که این سه معیار از جامعیت کاملی برخوردارند که معیارهای دیگر را نیز در بر می‌گیرد (حاتمی نژاد و راستی، ۱۳۸۵: ۴۷).

از سال ۱۹۷۰ به بعد، متخصصان جغرافیای انسانی نظریه‌های مختلف اجتماعی و مکتب‌های گوناگون فلسفی را در مطالعات خود به کار گرفتند تا عقب ماندگی، توسعه نیافتگی، نحوه توسعه شهری در جهان سوم و وابستگی شهرهای جهان سوم به اقتصاد جهانی را به کمک نظریات اجتماعی و فلسفی و بهره‌گیری از مدل‌های کمی ارزیابی نمایند (مرصوصی، ۱۳۸۲: ۵۷).

راولز (۱۹۷۱) در کتاب "عدالت به مثابه انصاف: یک بازگویی" با بهره‌گیری از عناصر فلسفه کانتی و مکتب اصالت فایده، به عنوان روشی برای ارزیابی اخلاقی نهادهای اجتماعی و سیاسی ارائه کرد. این نظریه، برداشتی جدید از عدالت را مطرح می‌کند که راولز با تکیه بر نظریات قرارداد اجتماعی، نقش داوری‌های جافتاده، وضع نخستین (موقعیت اولیه) و حجاب جهل آن را طرح نموده است.

هاروی (۱۹۷۶) در کتاب "عدالت اجتماعی و شهر" در زمینه‌ی پی‌ریزی بنیان‌های نظری شهرشناسی صحبت کرده است. هاروی در این اثر، فرآیندهای اجتماعی و اشکال فضایی را واقعیات لاینفک از یکدیگر می‌داند که تنها به لحاظ تحلیلی قابل تفکیک از هم می‌باشند. او در این کتاب بر سه مفهوم اساسی تأکید دارد: ۱- مفهوم مازاد؛ ۲- شیوه یکپارچه اقتصادی؛ ۳- مفاهیم سازمان فضایی.

تالن و انسلین^۱ (۱۹۹۸) در تحقیقی در شهرهای آمریکا به بررسی نحوه توزیع خدماتی چون پارک محله‌ای و زمین‌های بازی محله‌ای پرداخته‌اند. مبنای کار این تحقیقات در عدالت فضایی، رویکرد "نیاز محور" بوده و برای تحلیل نحوه توزیع خدمات شهری، از شاخص دسترسی استفاده کرده‌اند. نتایج یافته‌های این تحقیقات نشان می‌دهد که برای دستیابی به عدالت فضایی باید خدمات در ارتباط با مشخصه اقتصادی- اجتماعی افراد، مکان‌یابی و توزیع شود.

تسو^۲ و همکاران (۲۰۰۵) در "سنجش شاخص یکپارچه‌ی دسترسی محور در ارتباط با عدالت فضایی در خدمات عمومی شهری" در یکی از شهرهای تایوان، سعی در ارائه شاخصی یکپارچه از عدالت فضایی داشته‌اند. آنها سه مشخصه: شعاع خدمات‌رسانی و شعاع تاثیرگذاری منفی تسهیلات، تاثیرگذاری متفاوت خدمات گوناگون بر ساکنین و کیفیت متفاوت تسهیلات هم نوع را برای توزیع خدمات در نظر گرفته و با ترکیب این سه مشخصه، شاخص یکپارچه سنجش عدالت فضایی را مطرح کرده‌اند و برای نمایش الگوی فضایی شاخص عدالت فضایی از روش خودهمبستگی فضایی محلی استفاده کرده‌اند. نتایج یافته‌های آنها، بیانگر توزیع ناعادلانه خدمات عمومی شهری در این شهر بوده است.

اوه^۳ (۲۰۰۷) در مقاله‌ای تحت عنوان ارزیابی توزیع فضایی پارک‌های شهری با استفاده از GIS به توزیع فضایی پارک‌های شهری در سئول پرداخته و نهایتاً به این نتیجه رسیده که پارک‌های شهری در سئول متناسب با میزان جمعیت، تراکم، توسعه و کاربری اراضی توزیع نشده‌اند.

لانگ فرد^۴ (۲۰۰۸) در پژوهشی تحت عنوان توزیع جمعیت شهری و مدل‌های تخمین دسترسی به خدمات به بررسی تأثیر مدل‌های توزیع جمعیت بر روی قابلیت دسترسی مکانی بر پایه GIS پرداخته است و کاربردهای مدل‌های مختلف اندازه‌گیری میزان دسترسی به خدمات عمومی را نشان می‌دهد.

---

1 -Talen and Anselin

2 -Tsou

3-Oh

4- Lang ford

استوور^۱ (۲۰۰۹) در مقاله‌ای تحت عنوان خدمات محیط شهری و دولت در اوگاندا به بحث و بررسی در زمینه گزینه‌های آینده برای مدیران اوگاندا برای فراهم کردن موثرتر و پایدارتر خدمات شهری می‌پردازد.

۱-۵-۲- پیشینه داخلی

سابقه برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ایران به سال ۱۳۲۷ هجری شمسی بر می‌گردد. اولین برنامه توسعه هفت ساله کشور برای سال‌های ۱۳۲۷ لغایت ۱۳۳۴ تدوین شد که جهت هزینه کردن وام-های اخذ شده در طرح مارشال در نظر گرفته شده بود. پس از آن حدود شش برنامه دیگر نیز به صورت برنامه‌های پنج‌ساله تدوین شد که البته ششمین آنها با وقوع انقلاب اسلامی متوقف شد (خاکپور، ۱۳۸۷: ۱۷۸).

این برنامه‌ها به دلیل دوری از اصل عدالت اجتماعی موجب ایجاد نابرابری‌های منطقه‌ای در سطح سرزمینی شدند. نتیجه این سیاست‌ها، تقسیم کشور به مناطق مختلف بود که در هر یک از این مناطق، شهرهای بزرگ و تأثیرگذار به عنوان قطب رشد منطقه، پذیرای امکانات و سرمایه-گذاری‌های مخصوص هر منطقه شدند.

به طور کلی بحث عدالت اجتماعی در ایران به صورت مستقیم و غیر مستقیم در کتاب‌ها، مقالات ارائه شده در سمینارها، کنگره‌ها و مجلات ادواری جغرافیا دیده می‌شود که در زمینه‌های مختلف نابرابری‌های جهانی، منطقه‌ای، درون‌شهری، روستاشهری و مانند آن قابل تقسیم‌بندی هستند. اما مقالات و کتاب‌هایی که به زبان فارسی با بنیان‌های فلسفی به عدالت اجتماعی پرداخته باشند، محدودند که از آن جمله می‌توان به آثار حسین شکوئی اشاره کرد.

مرصوصی (۱۳۸۲) در رساله دکتری خود تحت عنوان "تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در شهر تهران" به تجزیه و تحلیل همبستگی فضایی هزینه‌ها و درآمدهای شهرداری تهران با شاخص-های فقر و توسعه پرداخته است. و به این نتیجه رسیده که این شاخص‌ها گاهی در جهت افزایش و

۱-Oosterveer

گاهی در جهت کاهش هزینه موثر بوده‌اند. همچنین افتراق فضایی - اجتماعی میان مناطق شمالی و جنوبی شهر تهران روند افزایشی را پیموده است.

کلت (۱۳۸۴) در پایان‌نامه خود تحت عنوان "شهر و عدالت اجتماعی مطالعه موردی شهر گنبد قابوس" به این نتیجه رسیده است که ناحیه‌های شهری ۴،۲،۵ شهر مورد مطالعه دارای بیشترین امکانات و دسترسی نسبت به چهار ناحیه دیگر هستند.

حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۸۷) در مقاله‌ی "تحلیل نابرابری اجتماعی در برخورداری از کاربری‌های خدمات شهری مورد مطالعه: شهر اسفراین" با استفاده از شاخص ناموزون موریس، محلات را از نظر ویژگی‌های اقتصادی - اجتماعی ساکنین آن و همچنین سطح برخورداری از کاربری‌های خدماتی سطح‌بندی و مقایسه کرده و به این نتیجه رسیده است که الگوی توزیع کاربری‌های خدماتی به نفع گروه‌های مرفه‌تر عمل کرده است.

وارثی و همکاران (۱۳۸۷) در مقاله‌ی "بررسی تطبیقی توزیع خدمات عمومی از منظر عدالت اجتماعی مورد؛ زاهدان" از مدل ویلیامسون و آنتروپی استفاده کرده است و به این نتیجه رسیده که تنها با ارائه ساز و کار توزیع خدمات برابر و متناسب با نیازهای جمعیتی می‌توان به تعادل در سطح شهر زاهدان رسید.

رستمی و شاعلی (۱۳۸۸) در مقاله‌ی "تحلیل فضایی خدمات شهری در شهر کرمانشاه" به این نتیجه رسیده است که توزیع فضایی خدمات عمومی در سطح شهر کرمانشاه به صورت نامتعادلی انجام پذیرفته و نیازمند ارائه خدمات عمومی بیشتری می‌باشد. همچنین بیان می‌کند که برای فائق آمدن به این مشکلات، برنامه‌ریزی مشارکتی و استفاده از تکنیک‌های جدید برنامه‌ریزی از جمله GIS از اولویت بیشتری برخورداراند.

رزمجویی (۱۳۹۰) در پایان‌نامه‌ی "بررسی تطبیقی توزیع خدمات عمومی مناطق شهری زاهدان از منظر عدالت اجتماعی" وضعیت توزیع خدمات عمومی را در مناطق سه‌گانه شهری زاهدان بررسی کرده است و توزیع خدمات را از منظر ۴ شاخص منتخب عدالت اجتماعی که شامل شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست محیطی می‌باشد ارزیابی می‌کند.